

РЕПАРАЦІЇ ЗА НАСЛІДКИ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ПРАКТИКА

REPARATIONS FOR THE CONSEQUENCES OF ARMED CONFLICTS: INTERNATIONAL LEGAL MECHANISMS AND PRACTICE

Бялий Г.А., аспірант кафедри міжнародного та європейського права
Державний університет «Київський авіаційний інститут»

У статті досліджено міжнародно-правову природу репарацій як ключового інструменту постконфліктного врегулювання і механізму реалізації відповідальності за порушення міжнародного права під час збройних конфліктів. Автор ставить за мету проаналізувати існуючі міжнародні норми і механізми репарацій, виявити проблеми їх практичної реалізації та окреслити приклади сучасної практики з акцентом на досвід України в умовах російської агресії.

Обґрунтовано, що репарації виконують не лише функцію матеріального чи символічного відшкодування завданої шкоди, а й сприяють відновленню довіри до міжнародного правопорядку, зміцненню принципу невідворотності відповідальності та запобіганню новим конфліктам. Стаття висвітлює нормативну основу репарацій – зокрема, Проект статей МКП про відповідальність держав (2001), положення Женевських конвенцій 1949 року та їхніх протоколів, а також «Основні принципи та керівні положення ООН» щодо прав жертв на ефективний засіб правового захисту (2005).

Автор досліджує різні форми репарацій – реституцію, компенсацію, сатисфакцію – з урахуванням їх масового і системного характеру у контексті збройних конфліктів. Значну увагу приділено судовим (Міжнародний Суд ООН, ЄСПЛ, МКС), адміністративним і договірним механізмам відшкодування, а також спеціальним фондам, які стали важливими інструментами колективного відшкодування (наприклад, Компенсаційна комісія ООН для жертв агресії Іраку проти Кувейту).

У роботі окреслено головні проблеми реалізації репараційних зобов'язань: складність доведення відповідальності в умовах війни, відсутність універсального механізму примусового виконання рішень про репарації, політизація переговорів, а також масштабність шкоди, що вимагає колективних або адміністративних підходів до її відшкодування. Автор детально аналізує приклади історичних і сучасних механізмів, підкреслюючи їхні сильні та слабкі сторони.

Особливу увагу приділено практиці України як прикладу сучасного міжнародно-правового підходу до стягнення репарацій за агресію. Розглянуто судові провадження в ЄСПЛ, Міжнародному Суді ООН і МКС, створення Реєстру збитків України під егідою Ради Європи, плани щодо міжнародного компенсаційного фонду. Підкреслено інноваційність цих заходів та їх потенціал як прецеденту для вироблення сталих міжнародних стандартів у сфері репарацій.

Отримані результати свідчать, що попри значний розвиток міжнародно-правових норм, ефективне забезпечення права на репарації залишається проблематичним через фрагментарність механізмів, відсутність примусових інструментів і залежність від політичної волі держав. Водночас міжнародна спільнота демонструє поступову еволюцію підходів до вирішення цих проблем шляхом створення спеціалізованих фондів, програм перехідного правосуддя та зміцнення міждержавного співробітництва.

Ключові слова: репарації, міжнародна відповідальність, збройні конфлікти, компенсаційні механізми, міжнародні інституції, міжнародне публічне право.

The article examines the international legal nature of reparations as a key tool of post-conflict settlement and a mechanism for enforcing responsibility for violations of international law during armed conflicts. The author aims to analyze existing international norms and mechanisms of reparations, identify the problems of their practical implementation, and outline examples of contemporary practice with a special focus on Ukraine's experience in the context of Russian aggression.

It is argued that reparations serve not only as material or symbolic compensation for harm caused but also help restore trust in the international legal order, strengthen the principle of accountability, and prevent future conflicts. The article highlights the normative basis of reparations – including the ILC's Draft Articles on State Responsibility (2001), the provisions of the 1949 Geneva Conventions and their Protocols, as well as the 2005 UN "Basic Principles and Guidelines" on the right to an effective remedy for victims of gross violations of international human rights law.

The author explores different forms of reparations – restitution, compensation, and satisfaction – taking into account their mass and systemic character in the context of armed conflicts. Particular attention is given to judicial (International Court of Justice, European Court of Human Rights, International Criminal Court), administrative, and treaty-based mechanisms of compensation, as well as to special funds that have become important instruments of collective redress (e.g., the UN Compensation Commission for victims of Iraq's aggression against Kuwait).

The paper outlines the main challenges in implementing reparations obligations: the difficulty of proving responsibility during wartime, the absence of a universal enforcement mechanism for reparation decisions, the politicization of negotiations, and the scale of harm requiring collective or administrative approaches to redress. The author analyzes historical and contemporary mechanisms in detail, highlighting their strengths and weaknesses.

Special attention is given to Ukraine's practice as an example of a modern international legal approach to enforcing reparations for aggression. The article examines legal proceedings before the ECtHR, ICJ, and ICC; the creation of Ukraine's Register of Damages under the Council of Europe; and plans for an international compensation fund. The innovative character of these measures and their potential as a precedent for developing consistent international standards in the field of reparations are emphasized.

The findings show that despite the significant development of international legal norms, effective enforcement of the right to reparations remains problematic due to fragmented mechanisms, the absence of compulsory enforcement tools, and dependence on states' political will. At the same time, the international community is gradually evolving its approaches to address these challenges through the creation of specialized funds, transitional justice programs, and enhanced interstate cooperation.

Key words: reparations, international responsibility, armed conflicts, compensation mechanisms, international institutions, public international law.

Постановка проблеми. Попри наявність розвиненої міжнародно-правової бази, що закріплює право жертв збройних конфліктів на репарації, практика їх реалізації залишається фрагментованою, нерівномірною і часто неефективною через відсутність універсального механізму примусового виконання рішень, складність доведення відповідальності та масовий характер шкоди; це створює нагальну потребу у вдосконаленні міжнародно-правових

механізмів, здатних забезпечити реальне відшкодування і відновлення прав потерпілих у сучасних конфліктах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій щодо репарацій за наслідки збройних конфліктів свідчить про зростаючий науковий інтерес до комплексного вивчення міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди та захисту прав жертв у контексті сучасних викликів; зокрема, у працях

Гнатовського М. М., Короткого Т. Р., Важна К. А., Нуруллаєва І. С., Буткевича В. Г. та Мицика В. В. досліджуються питання відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння, механізми реалізації права на репарації, взаємодія міжнародного гуманітарного та кримінального права, а також особливості правозахисних процедур і судових рішень, що разом формують підґрунтя для подальшого розвитку ефективної системи міжнародно-правового захисту жертв збройних конфліктів.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз міжнародно-правових механізмів репарацій за наслідки збройних конфліктів та вивчення сучасної практики їх застосування з огляду на проблеми реалізації і забезпечення прав жертв, а завданнями виступають з'ясування міжнародно-правової природи репарацій, дослідження ключових інструментів і механізмів їх впровадження на міждержавному, індивідуальному та національному рівнях, а також виявлення викликів і перспектив удосконалення системи репарацій для ефективного відновлення справедливості у постконфліктних суспільствах.

Виклад основного матеріалу. Збройні конфлікти залишають по собі руйнівні наслідки – фізичні, економічні, соціальні та психологічні. Відновлення прав жертв та компенсація завданої шкоди є не лише моральним імперативом, а й міжнародно-правовим зобов'язанням держав і суб'єктів міжнародного права. Репарації виступають центральним елементом постконфліктного врегулювання, сприяючи відновленню довіри, примиренню та запобіганню новим конфліктам.

Попри усталені міжнародні норми, механізми репарацій залишаються фрагментованими, а практика – нерівномірною. У цій статті розглядаються основні міжнародно-правові підходи до репарацій за наслідки збройних конфліктів, проблемні аспекти їх реалізації та приклади сучасної практики.

Репарації в міжнародному праві мають фундаментальне значення як механізм відновлення справедливості та реалізації принципу відповідальності за міжнародно-протиправні діяння. Їхня мета полягає не лише в матеріальному чи символічному відшкодуванні завданої шкоди, а й у зміцненні міжнародного правопорядку, збереженні довіри до міжнародних норм і запобіганні новим порушенням.

Ключовим джерелом, що систематизує підходи до репарацій, є Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, ухвалений Міжнародною комісією з права (МКП) у 2001 році. У ньому передбачено, що держава, яка вчинила таке діяння, зобов'язана усунути його наслідки та відшкодувати шкоду. Основною формою репарації визнається реституція – відновлення становища, що існувало до правопорушення. Однак у випадках, коли реституція є неможливою або недостатньою, застосовуються інші форми – компенсація (грошове чи інше матеріальне відшкодування) та сатисфакція (моральне або юридичне задоволення, включно з вибаченням, визнанням порушення чи гарантіями неповторення) [1].

Особливість репарацій у контексті збройних конфліктів полягає у тому, що вони нерідко мають масовий і системний характер. В умовах війни чи окупації часто порушуються норми міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Йдеться про воєнні злочини, злочини проти людяності, порушення прав цивільного населення убивства, депортації, катування, руйнування житла, об'єктів медичної інфраструктури тощо.

Женевські конвенції 1949 року та їхні Додаткові протоколи прямо встановлюють, що порушення їхніх положень тягне за собою відповідальність, і що постраждалі особи мають право на ефективне відшкодування шкоди. Зокрема, стаття 3 кожної з Женевських конвенцій містить обов'язок гуманного поводження з усіма особами, що

не беруть участі в бойових діях, а порушення цієї норми вважається тяжким порушенням, що підпадає під міжнародну відповідальність.

На додаток, стаття 75 Додаткового протоколу I та стаття 4 Додаткового протоколу II гарантують основні права осіб, позбавлених свободи, а також передбачають необхідність відповідальності за порушення цих прав. У деяких випадках норми МГП взаємодіють із нормами міжнародного кримінального права (наприклад, у юрисдикції Міжнародного кримінального суду), що відкриває простір для індивідуальних репарацій жертвам тяжких міжнародних злочинів [2].

Варто підкреслити, що у міжнародному праві сформувалася також доктрина права жертв на правду, справедливість і репарації, що була закріплена у «Основних принципах і керівних положеннях ООН щодо права на ефективний засіб правового захисту для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини» (2005 р.). Ці принципи визнають за жертвами не лише право на компенсацію, а й на участь у розслідуванні, встановленні істини, відновленні гідності та гарантії неповторення. Таким чином, репарації перетворюються на складову перехідного правосуддя, особливо в умовах постконфліктного врегулювання [3].

З огляду на це, міжнародно-правова природа репарацій охоплює комплекс норм, які поєднують принцип відповідальності держави, норми гуманітарного та кримінального права, а також стандарти прав людини. Ці механізми можуть бути як міждержавними, так і індивідуальними, зокрема, у формах звернень до міжнародних судів або створення спеціальних компенсаційних фондів.

Таким чином, міжнародне право репарацій є динамічною і багатокомпонентною системою, яка, однак, потребує подальшого розвитку – зокрема, у сфері практичної реалізації вже наявних норм і забезпечення прав жертв збройних конфліктів у повному обсязі [4].

Попри значну нормативну базу й формалізовані зобов'язання держав у сфері міжнародної відповідальності, практична реалізація права на репарації залишається надзвичайно складною і суперечливою. На шляху до ефективного відшкодування жертвам збройних конфліктів виникає низка суттєвих викликів, які можна класифікувати як юридичні, інституційні та політичні.

По-перше, серйозною перешкодою є питання встановлення відповідальності. Під час активної фази конфлікту або одразу після його завершення часто бракує достовірних доказів конкретних порушень міжнародного гуманітарного права чи прав людини. Воєнні дії супроводжуються хаосом, знищенням документів, переміщенням населення, що ускладнює документування фактів. Багато держав заперечують свою причетність до певних дій або посилаються на складність підтвердження прямого причинно-наслідкового зв'язку між наказами керівництва та скоєними злочинами. До того ж, поширеною є практика політичного заперечення або релятивізації власної відповідальності – держави посилаються на необхідність оборони, концепції військової необхідності або навіть на відсутність згоди на міжнародне розслідування.

По-друге, гострою проблемою є відсутність універсального та ефективного механізму примусового виконання рішень про репарації. Навіть якщо міжнародний або регіональний судовий орган – наприклад, Міжнародний Суд ООН, Європейський суд з прав людини чи Між-американський суд з прав людини – виносить рішення про виплату компенсацій, його виконання залежить від доброї волі держави-відповідача. У багатьох випадках рішення залишаються невиконаними роками або навіть десятиліттями. Приклади ЄСПЛ засвідчують, що держави можуть затягувати або мінімізувати виплати жертвам, посилюючись на бюджетні проблеми чи політичну ситуацію. Міжнародна система не має єдиного «примусового вико-

навця»; санкції або замороження активів застосовуються вибірково, а часто й узагалі блокуються через політичні альянси у Раді Безпеки ООН чи інших форумах.

По-третє, особливою проблемою є масовий характер шкоди, властивий збройним конфліктам. Класичні механізми індивідуальних судових позовів не пристосовані до ситуацій, де йдеться про сотні тисяч або мільйони постраждалих. Це не лише технічно складно – збір доказів, встановлення обсягу шкоди, перевірка особи заявника – але й фінансово обтяжливо як для держави-винуватця, так і для потенційних фондів-донорів. Вирішення таких справ у судах часто триває роками або десятиліттями, що підтримує сенс репарацій як інструменту відновлення довіри та справедливості.

У цьому контексті дедалі більше обговорюється потреба колективних чи адміністративних механізмів: створення спеціальних репараційних фондів, адміністративних комісій з відшкодування, змішаних міжнародно-національних трибуналів. Історичні приклади (Фонд компенсації жертв іракської агресії проти Кувейту під егідою ООН, Німецький фонд пам'яті та відповідальності для жертв нацизму) показують, що колективні програми можуть бути ефективнішими для масових виплат. Проте навіть ці механізми стикаються з проблемами фінансування, бюрократії, недостатнього залучення жертв до процесу ухвалення рішень.

Крім того, окремим викликом є політизація процесу репарацій. Домовленості про компенсації часто стають об'єктом торгів між урядами, а питання визнання відповідальності перетворюється на інструмент міжнародного тиску або дипломатичного шантажу. Багато мирних угод або перемир'їв залишають питання репарацій невирішеним або відкладають його на невизначений час, що підтримує стабільність постконфліктного врегулювання [5].

Загалом, проблематика реалізації репараційних зобов'язань відображає глибинні суперечності міжнародного права: прагнення до універсальних стандартів справедливості зіштовхується з реаліями державного суверенітету, політичних інтересів і обмеженої міжнародної виконавчої юрисдикції. Це вимагає подальшого розвитку як міжнародних інститутів, так і національного законодавства, здатного гарантувати постраждалим реальний доступ до репарацій.

Сучасна міжнародна практика виробила кілька моделей реалізації репарацій, що відображають прагнення забезпечити ефективний захист прав жертв і усунути наслідки збройних конфліктів. Ці механізми різняться за формою, обсягом, джерелами фінансування та процесуальними процедурами, але всі вони мають спільну мету – забезпечення відновлення порушених прав і гідності потерпілих.

Судові механізми відіграють важливу роль у встановленні відповідальності та присудженні репарацій. Міжнародний Суд ООН розглядає міждержавні спори щодо відповідальності за порушення міжнародного права, включно з питаннями репарацій. Наприклад, у справі про діяльність у Конго (ДРК проти Уганди) Суд визнав зобов'язання Уганди виплатити репарації за збройну агресію, грабiж ресурсів і порушення прав людини [6].

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) забезпечує індивідуальний механізм для жертв порушень Європейської конвенції з прав людини. Він регулярно присуджує компенсації у справах, пов'язаних із збройними конфліктами або окупацією, як-от у справах щодо Північного Кіпру чи Абхазії. Однак виконання таких рішень часто ускладнене через політичну ситуацію або відсутність згоди держави-відповідача.

Міжнародний кримінальний суд – єдиний постійний міжнародний суд, який прямо передбачає репарації для жертв. Згідно зі статутом Римського договору, МКС може зобов'язати засуджених осіб виплатити компенсації потер-

пілим. Крім того, створено спеціальний Фонд для жертв МКС, який фінансує як індивідуальні, так і колективні програми відновлення для спільнот, що постраждали від міжнародних злочинів (наприклад, у Демократичній Республіці Конго, Уганді). Це перший міжнародний механізм, що поєднує кримінальне переслідування і відшкодування шкоди жертвам.

Двосторонні або багатосторонні угоди про виплати становлять ще одну важливу категорію механізмів репарацій. Такі угоди зазвичай укладаються між державами після конфлікту або як частина мирного врегулювання. Історичним прикладом є Угода між ФРН та Ізраїлем про виплати компенсацій жертвам Голокосту (Люксембурзькі угоди 1952 р.) [7]. Подібні домовленості були укладені між Італією та Лівією, Японією та Південною Кореєю (1965 р.) тощо. Такі механізми часто мають політичний вимір і можуть включати не лише фінансові виплати, а й заходи сатисфакції, як-от офіційні вибачення.

Спеціальні фонди чи програми створюються як міжнародними організаціями, так і окремими державами для масових виплат потерпілим. Одним із найвідоміших і наймасштабніших прикладів є Компенсаційна комісія ООН (UNCC), створена у 1991 році для відшкодування збитків, завданих Іраком Кувейту та іншим державам унаслідок війни в Перській затоці. Ця Комісія стала унікальним міжнародним механізмом, який розглянув понад 2,6 мільйона індивідуальних вимог і виплатив загалом близько 52,4 мільярда доларів США [8].

Фінансування фонду здійснювалося переважно за рахунок доходів від продажу іракської нафти в рамках програми "Нефть в обмін на продовольство". Комісія запровадила прозорі процедури оцінки шкоди і верифікації заявок, що дозволило здійснювати відносно швидкий розгляд заяв – середній термін становив кілька місяців.

Проте механізм мав і виклики: складність процедур для постраждалих, обмеження у покритті довгострокових наслідків конфлікту, а також обмежена компенсація моральних та соціальних втрат. Незважаючи на це, досвід UNCC став фундаментом для розробки подібних компенсаційних програм у сучасних конфліктах, включно з пропозиціями щодо створення компенсаційного фонду для жертв агресії проти України.

Національні механізми перехідного правосуддя, які включають репараційні програми, також є важливою складовою системи міжнародних репарацій. У країнах, що постраждали від громадянських війн або авторитарних режимів, такі програми передбачають не лише фінансові виплати, а й заходи символічного відновлення – вибачення, меморіали, публічне визнання відповідальності. Прикладами є програми в Колумбії, де жертвам конфлікту надаються грошові компенсації, а також у Сьєрра-Леоне, де Комісія правди і примирення рекомендувала державі здійснювати репарації з особливим фокусом на вразливій групі населення [9].

Загалом, ці інструменти демонструють прагнення міжнародної спільноти поєднувати судовий і адміністративний підходи, враховуючи особливості конкретних конфліктів і потреби постраждалих. Водночас, більшість механізмів залишається недоступною для широкого кола потерпілих, що підкреслює необхідність подальшого вдосконалення правових норм, міжнародного співробітництва та розвитку інституційної бази для гарантування реального доступу до репарацій.

Практика сучасних конфліктів: Україна та міжнародна відповідальність

Окремий виклик у сфері репарацій за наслідки міжнародних збройних конфліктів ХХІ століття становить агресія російської федерації проти України, що розпочалася у 2014 році з окупації Криму і підтримки збройних формувань на Донбасі, а у лютому 2022 року переросла у повномасштабне вторгнення. Цей конфлікт спричинив

масштабні руйнування цивільної інфраструктури, загинуть тисячі мирних жителів, а також понад 8 мільйонів внутрішньо переміщених осіб [10].

Україна використовує широкий спектр міжнародно-правових інструментів для притягнення росії до відповідальності й стягнення репарацій. Зокрема, у 2017 році Україна подала позов до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) з метою доведення порушень росією Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на окупованих територіях (справа № 20958/14). Суд у ряді рішень підтвердив порушення, хоча остаточне рішення щодо розміру компенсацій ще триває [11].

Паралельно, у березні 2022 року Україна ініціювала справу в Міжнародному Суді ООН щодо незаконності агресії РФ, посиляючись на порушення Будапештського меморандуму (1994) та Статуту ООН. Суд ухвалив тимчасові заходи (6 березня 2022 року), зобов'язавши росію припинити бойові дії, однак розгляд справи по суті досі триває [12].

Ще одним важливим напрямом є співпраця України з Міжнародним кримінальним судом (МКС), який з 2014 року веде розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності і агресії на території України. Відповідно до статей 75–79 Римського статуту, МКС має повноваження призначати репарації жертвам у вигляді компенсацій та інших форм відшкодування. Також 2019 року створено Фонд для жертв МКС, який фінансує програми підтримки постраждалих спільнот.

Враховуючи складність і тривалість судових процесів, у 2023 році Рада Європи затвердила Реєстр збитків України, створений для системного збору даних про руйнування і втрати, спричинені війною. Цей Реєстр виконує функцію офіційної бази даних для подальшого звернення з вимогами про компенсації як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях. У Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) від 25 січня 2023 року (Документ 15575) підкреслюється, що «створення Реєстру є першим кроком у напрямку формування міжнародного механізму репарацій, що має гарантувати ефективне відшкодування Україні».

Крім того, планується створення спеціального компенсаційного фонду, який має стати інструментом швидкого і прозорого фінансування відновлення, виплат потерпілим та відшкодування збитків інфраструктурі. Ініціативи щодо такого фонду підтримані на рівні ООН і ЄС, а також окремих держав-донорів. Вони передбачають координацію між міжнародними організаціями, урядом України та громадським сектором для забезпечення підзвітності й ефективності розподілу коштів.

Цей підхід відображає сучасну тенденцію інституціоналізації відповідальності за акти агресії і створення постійних механізмів не лише для фіксації збитків, а й для їхнього оперативного відшкодування. Подібні моделі раніше не мали аналогів у міжнародній практиці – і зараз Україна фактично задає новий стандарт, що може стати прикладом для інших країн, які зазнають подібних порушень міжнародного права [13].

Водночас, реалізація такої моделі потребує подолання викликів, зокрема забезпечення юридичної легітимності компенсаційного фонду, створення ефективного механізму контролю за використанням коштів, а також підтримки ключових міжнародних гравців. Попри це, Україна демонструє інноваційний підхід до питання репарацій, що відкриває перспективи для подальшого розвитку міжнародного права в сфері відповідальності за збройні конфлікти.

Однією з найсуттєвіших проблем у сфері реалізації репарацій є питання примусового стягнення компенсацій із держави-агресора. Навіть при наявності чіткого встановлення міжнародних судових рішень або угод про відшкодування, виконання цих рішень залишається фак-

тично залежним від політичної волі самої держави-боржника або міжнародної спільноти.

У міжнародному праві відсутній універсальний механізм, здатний примусово накладати репараційні зобов'язання, оскільки держава-суб'єкт міжнародного права зберігає принцип суверенітету та імунітету від юрисдикції інших держав. Це означає, що навіть якщо Міжнародний суд ООН чи інший компетентний орган ухвалює рішення про відшкодування, держава-агресор може ігнорувати його без формальних наслідків.

Прикладом є справа між Нігерією та Камеруном (Міжнародний суд ООН, 2002 р.), де хоча Суд визнав порушення і ухвалив рішення щодо компенсацій, фактичне виконання рішення тривало роками і залежало від політичного діалогу між сторонами. Аналогічна ситуація спостерігається у рішеннях ЄСПЛ щодо конфліктів на Кавказі, де Росія часто ігнорує рішення щодо компенсацій.

Для вирішення цієї проблеми застосовуються різноманітні інструменти економічного тиску, такі як санкції, замороження активів держави-агресора за кордоном, конфіскація майна, арешти банківських рахунків. Такі заходи, зокрема, активно застосовуються проти Росії внаслідок її агресії проти України, що підтверджено численними резолюціями Ради Безпеки ООН, Європейського Союзу та Ради Європи.

Зокрема, у резолюції Ради Безпеки ООН № 2623 (2022 р.) зазначається:

«Держави-члени мають право і обов'язок вживати заходів, у тому числі економічних санкцій, для забезпечення виконання міжнародного права та відповідальності за агресію, зокрема шляхом замороження активів держави-агресора» [14].

Водночас ці інструменти викликають дискусії щодо їхньої відповідності нормам міжнародного права, зокрема з огляду на права власності третіх осіб та принципи імунітету держави і дипломатичних представництв. Це було піднято, наприклад, у звіті Генерального секретаря ООН від 2023 року, де наголошується, що:

«Використання економічних санкцій має бути збалансованим із забезпеченням прав власності та гарантій правового захисту осіб, що не пов'язані з конфліктом».

Юридична складність полягає у тому, що активи держави можуть бути розміщені в інших країнах, які не завжди одностайно підтримують санкційні режими. Крім того, частина активів може бути приватизована або перебувати у власності державних підприємств, що ускладнює процес їхнього арешту чи конфіскації.

Ці обмеження ілюструють виклики у справі щодо активів центрального банку Іраку, які були предметом судових спорів через власність та юрисдикцію, і процес повернення яких тривав кілька років після війни в Перській затоці.

Відсутність узгодженого міжнародного механізму примусового виконання рішень про репарації ставить під сумнів ефективність права на відшкодування як гарантії відновлення справедливості. Це підкреслювали і експерти Міжнародної комісії з права у проєкті Статей про відповідальність держав (2001), де в преамбулі зазначено:

«Відсутність механізмів забезпечення виконання зобов'язань ускладнює реалізацію міжнародної відповідальності, що потребує подальшого розвитку міжнародного права».

Ситуація вимагає пошуку нових юридичних рішень, зокрема через розробку спеціальних міжнародних угод або резолюцій, які б встановлювали більш дієві процедури накладення і реалізації репараційних зобов'язань. Водночас ключовим фактором залишається саме політична воля міжнародної спільноти, яка повинна не лише ухвалювати відповідні рішення, а й забезпечувати їхню імplementацію через координацію дій, санкційні режими та дипломатичний тиск.

Без такого комплексного підходу ефективність репарацій як засобу відновлення справедливості та запобігання майбутнім порушенням міжнародного права залишається під великим сумнівом [5].

Висновки. Репарації залишаються ключовим елементом міжнародно-правової відповідальності за наслідки збройних конфліктів, проте їх реалізація стикається з низкою концептуальних та практичних проблем: доведення відповідальності, масштабність шкоди, брак універсального примусового механізму.

Попри це, міжнародна спільнота поступово виробляє інноваційні підходи – спеціальні фонди, компенсаційні механізми, інтеграція репарацій у стратегії перехідного правосуддя. Приклад України показує прагнення до створення нових інституцій, здатних забезпечувати права жертв навіть у ситуації затяжної агресії.

Подальший розвиток міжнародно-правових механізмів репарацій потребує поєднання політичної волі, міжнародного співробітництва та інституційного дизайну, здатного гарантувати відшкодування як складову міжнародної справедливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries 2001. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf
2. Основні положення Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них. Міжнародний Комітет Червоного Хреста. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/11/0365_154-ebook.pdf
3. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation>
4. Buxbaum R. A Legal History of International Reparations. Issues in Legal Scholarship. 2006. № 6 (2). URL: https://www.researchgate.net/publication/241796497_A_Legal_History_of_International_Reparations
5. Iliff F., Maitre-Muhl F., Sirel A. Adverse Consequences of Reparations. URL: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/r26686.pdf>
6. Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), ICJ, Judgement, 19 December 2005. URL: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&k=51&case=116&code=co&p3=4&lang=en>
7. No. 2137 ISRAEL and FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20162/volume-162-I-2137-English.pdf>
8. Payne Cymie R. Legal Liability for Environmental Damage: The United Nations Compensation Commission and the 1990–1991 Gulf War (2016). Governance, Natural Resources, and Post-Conflict Peacebuilding, ed. C. Bruch, C. Muffett, and S. S. Nichols. London: Earthscan, 2016. URL: <https://ssrn.com/abstract=2924984>
9. Grossman Guiloff C. Reparation to individuals for gross violations of international human rights law and serious violations of international humanitarian law. URL: https://legal.un.org/ilc/reports/2019/english/annex_b.pdf
10. Притягнення РФ до відповідальності за шкоду, завдану внаслідок війни, має забезпечити повне відшкодування заподіяних збитків і запобігти вчиненню актів агресії в майбутньому – суддя ВС. Офіційний сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1490306/>
11. Справа «Україна проти Росії (щодо Криму)» № 20958/14. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/sprava-ukraina-proty-rosii-shchodo-krymu-za-2095814-ta-3833418-0cff9808a21c12019f8f5c3357383f40.html>
12. Польська К. Україна проти Росії в суді ООН: унікальний процес. URL: <https://www.dw.com/uk/ukraina-proti-rosii-v-sudi-on-unikalnij-proces/a-66827380>
13. Lamm V. The war in Ukraine in light of international law. Hungarian Journal of Legal Studies. 2024. Vol.64 (4). URL: <https://akjournals.com/view/journals/2052/64/4/article-p568.xml?body=contentReferences-28661>
14. Резолюція Ради Безпеки ООН № S/RES/2623 (2022). URL: [https://docs.un.org/en/S/RES/2623\(2022\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2623(2022))